

על אנטישמיות ועל הפסיון של ישו

ימי הפורים הם עדות להופעת האנטישמיות בתולדות ימי עמנו. הפְּרִנּוּקָה האנטישמית והסכנה הכרוכה בה באים לידי ביטוי ב'שבת זכור' ובתענית אסתר שלפני פורים. החג עצמו, מבטא את שמחת ההצלה, הישועה והעמידה נגד האויב, אויב המסומל במסורת ובפולקלור בדמותו של המן הרשע. השנאה להמן מבטאת את שנאת השנאה, תופעה מובנת ולדעתי במידה מסוימת - חיובית. אלא, שלפעמים פרץ הפולקלור גדרות, שלא היו צריכות להיפרץ. הרעש בבתי הכנסת כאשר מזכירים את 'המן' נראה לי הטרדה אולי נסבלת. אבל שריפת בובה, האמורה לייצג את המן או דמות שנואה אחרת במדורות ל"ג בעומר, היא בעיני חרפה. לפעמים גם האדם האתי זקוק להקפיד להקפיד על האסתטיקה של האתיקה, הערך שבאמת שמטריד את העולם, הערך הנקבע על פי קריטריון ברור: כיצד הדברים מצטלמים, הערך שלצערי קובע את השתקפותי בעיני הזולת.

שוב נדון על אסתטיקה ואומנות? אכן, כן, וזאת כי בימינו אלה ממש נתונים אנו במערבולת איומה של אתיקה ואסתטיקה, דת, מוסר ואמנות, בעקבות הקרנת ה'פסיון', סרטו של מֶל גיבסון, ה"מיכאלאנג'לו של ימינו", "מחדש האומנות הנוצרית" ששקעה בעולם המודרני. מערבולת זאת פותחת בפנינו שתי חזיתות. בחזית האחת חייבים אנו להתעמת עם המאמינים בחופש היצירה ובקדושת האמנות אשר חייבים להבין שלפעמים נוטף רעל אף מיצירה אומנותית גדולה. אך לפנינו חזית שנייה, בה מתעמתים אנו שוב עם הנצרות, המבטאת עצמה ב'פסיון', תיאור סבלו וייסוריו של ישו ב-12 שעותיו האחרונות. עד כמה שיכולתי להתרשם מהמרחקים, הסרט עושה זאת בתיאורים אכזריים ואיומים של עינויים וסבל, שהיהודים כביכול גרמו ל"בן-האלהים".

הדמות והצלמים

הטרגדיה של הסרט נעוצה לדעתי בכך שהוא מחזיר אחורה את מחוגי השעון 40 שנה. אחורה, לעידן שלפני ההתקרבות היהודית-נוצרית שיוחנן ה-23, איש החסד, יום; אחורה, לפני הקאת האנטישמיות ולפני המפנה שבא לידי ביטוי בהכרזה Nostra Aetate ("בזמננו") של מועצת הוותיקן השנייה, שבלשון דיפלומטית ניסתה להוריד את האשמה מיהודי זמננו. כשיוחנן פאולוס השני הגיע ארצה, התלוננו רבים על כך שלא ביקש סליחה היסטורית בשם הכנסייה. טוב שלא ביקש ומתוך כך שלא נענינו. האמנם יש לנו רשות לסלוח בשם של אבותינו שסבלו במשך דורות 'פסיון' אין קץ? רק בית-דין של מעלה יכול לשפוט ולסלוח. ולמרות זאת, חייבים אנו להשתדל לבנות עתיד חדש, בו תחדל הדת להיות מקור לשנאה וסבל, בתהליך עקבי וממושך בו תקיא הכנסייה מתוכה את השנאה, וכמרים ומאמינים יחונכו מחדש.

הסרט 'פסיון' מסכן לא את הדיאלוג הממסדי אלא דבר עמוק וחיוני הרבה יותר: דימוי הזולת, צלמו המצוי בתוך עולמו הפנימי של האדם. הדימוי הריאלי והריאליסטי של היהודי הוא המאויס. במקומו יוצר הסרט דמות מיתולוגית, מפלצתית וסדיסטית הדורשת את מותו של ישו, ונהנית מייסוריו. האמנות מסוגלת לפעמים לחדור אל הרבדים העמוקים של האדם, המודעים והבלתי מודעים, תוך שהיא יוצרת שם צלם מעוות של האחר. זאת הסכנה שבדמותיהם המפלצתיות של שיילוק ופייגין ב'אוליבר טוויסט' לדיקנס, הכהן הגדול שבמתיאוס-פסיון של באך, והיהודים בהצגת הפסיון בעיירה הגרמנית Oberammergau. היטלר ימ"ש ראה מחזה זה ב-1934, וקבע שחובה על כל העולם לראותו. הנוצרים לא סלחו לנו את הריגתו של ישו הנוצרי, הנאצים לא סלחו לנו את לידתו של ישו היהודי, לידת המוסר "היהודי נוצרי". הדברים סותרים, אך כבר נאמר "ישו לא היה ולא נברא, אבל היהודים הרגו אותו". האמנות עלולה לפרוס את התפרים העדינים המחברים בין יהודי לבין שכנו הנוצרי. בשם היחס הבינאישי והשמירה על דמות הזולת, חושב אני, שעלינו לא להקרין בארץ סרטים הפוגעים באמונת הנוצרים, למשל ה'פיתיון האחרון של ישו', סרטו של סקורסזה המהווה מעין אנטיזה ל'פסיון'. ובשם הפיוס והשלום, מבקש אני מאחי המאמינים לא להוסיף עוד גרשיים של לעג ועלבון לישו. הוא שם ואנחנו כאן.

ה'המן' הרומאי

ישו נרצח בצליבה, המוות הרומאי, בגלל היותו מועמד משיחי וממילא מסוכן. הוא נצלב על ידי 'המן' רומאי, פונטיוס פילטוס, שאולי נעזר באנשי היודנראט ובקאפוס שבימים ההם. אנשי פילטוס הוסיפו בצליבה כתובת הלועגת ל"מלך ישראל" הצלוב. הוא נהרג כיהודי, ואת זאת ביטא מרק שאגאל בצורה מופלאה באחת מתמונותיו. נראית בה דמותו הקלאסית של ישו כשהיא לבושה טלית קטן, צלובה על רקע השואה. הגויים צלבו את ישו, בדיוק כשם שצלבו את אחיו בשואה. אילו היה שם, לא היה נגאל.

אך אף אם נקבל את סיפורי הברית החדשה כשם שהם, מסתבכת הנצרות בסיפור הפסיון בפרדוקס בלתי פתיר עליו עמד כבר ר' חסדאי קרשקש. היהודים ראו בצליבה את כשלון התוכנית המשיחית של ישו. לדעתי גם ישו חשב כך, ולפיכך מלותיו האחרונות היו "א-לי א-לי למה שְׁבַקְתָּנִי" (=עֲזַבְתָּנִי, על פי תהלים כב, ב). באמונה הנוצרית המאוחרת הוסבר מותו של ישו לא ככישלון התהליך המשיחי, אלא כשיאו של התהליך המשיחי עצמו. ישו סבל ומת כדי לגאול את האנושות מהחטא הקדמון. והנה, התוכנית האלוהית הגדולה מכולן, מתגשמת, ואם כך, מדוע היהודים שהיו מריונטות במימושה נאשמים? ומכאן לפרדוקס האיום מכולם: מאמיני המשיח שמוקד תורתו היא הסליחה, לא סיימו את מסע נקמתם, אף אחרי 2000 שנה!

רוח הקודש והשדים

מל גיבסון ביים את הסרט בשכנוע העמוק שהוא מודרך על ידי רוח הקודש. רוח הקודש? מעניין! במה בחר גיבסון ממכלול תולדותיו של ישו? לא במשלים ובלקחים, אף לא בנסים ובתחייה. אלא דווקא הייסורים והמוות, וממילא באשמת היהודים. רוח הקודש? או שמא השדים שבלב האומן? ייסורים ועינויים בוטים באו לידי ביטוי גם בסרטו הקודם: "לב אמיץ" (Braveheart). שם צלבו האנגלים את הסקוטים. כנראה שלמרות הכל, מאחורי האמונה הדתית, יכולים להחבא שדים הנהנים בתיאורים מזוועים, ומשליכים בפרויקציה נאמנה את עולמו הפנימי של היוצר על האקרנים. אכן, כדי ליצור את הפסיון לא יכול היה גיבסון להסתפק בברית החדשה, החסכנית מאוד בתיאור מותו של ישו. הוא נזקק למקורות נוספים, ובייחוד לחזיונותיה והזיותיה של הנזירה האוגיסטיניאנית מהמאה הי"ט: Anne Catherine Emmerich. למה להיכנס לפסיכואנליזה של יצירתה? מספיק לראות איך שתיאוריה המזעזעים ערבו לשדים של גיבסון.

אילו הסרט היה דן בתורתו של ישו, הייתי מן הסתם צריך להקדיש אנרגיה רבה כדי להסביר לקורא היהודי את ההבדלים בין המוסר הנוצרי והיהודי, להגן על עקשותי בשמירת המצוות שהנצרות ביטלה, להסביר את דבקותי בעם ישראל ומסורתו. הפרדוכס הוא שהיום אני פטור מכך. היום אני דואג ליחסנו עם הנוצרים. שוב עיוותו הנוצרים את דמותו של ישו ב'פסיון' רוחני? ואני יהודי, מה עלי לומר? לחזור שוב, כנגד רצוני העמוק, לדברי אבות אבותי לפני דורות רבים? לדברי אלו שלמדו מהפסיון שבחייהם שרק לכאורה בא ישו לגאול במותו את האנושות, אליבא דאמת, הוא לא בא אלא לתת אמתלא נוספת לשנאה. אוי לנו, אם מחוגי השעון יחזרו אחורה. נראה היה לי שבאקט של תשובה היסטורית הקיאה הנצרות מקרבה את השנאה, והנה בסרט הזה התקיימו דבריו האכזריים של החכם (משלי כו, יא): "כְּכֶלֶב שָׁב עַל קֵאוֹ -- כְּסִיל שׁוֹנֶה [=חוזר] בְּאַנְלָתוֹ"